

Dobro podle Nicolaie Hartmanna

Teleologie vyšší hodnoty

Jan Glas

Nicolai Hartmann

Při výběru vhodného téma své práce jsem čirou náhodou narazil na část překladu druhého dílu Etiky N. Hartmanna s podtitulem „Říše etických hodnot (Axiologie mravů)“. Z těchto několika kapitol mě nejvíce zaujala kapitola charakterizující dobro jako nejvyšší hodnotu lidského snažení.

Hartmann dobro nejprve identifikuje jako takovouto mravní hodnotu, poté se pokusí dokázat, že neexistuje možnost jak dobro definovat. Dělá hodnotové soudy a rozebírá téma teleologie hodnot. Nakonec se dostává k všeobecnému charakteru požadavku dobra.¹ Stejně budu postupovat i já a pokusím se postihnout to nejpodstatnější, co Hartmana odlišuje od jiných autorů.

Nejprve ale musím Hartmanna trochu představit. Tento německý idealistický filosof žil v letech 1882 – 1850. Začínal jako stoupenec novokantovství marburské školy, ale později se zabýval vlastní objektivně idealistickou ontologií a jejími aplikacemi v rámci etiky, axiologie, estetiky a obecné teorie poznání.²

Co je dobro?

Začneme tedy spolu s Hartmannem tím, co je to dobro. To, že dobro je základní mravní hodnotou, nepochybně, jen k němu poznamenává, že univerzální dobro je hodnota, která „...i kdyby v nějakém směru opravdu existovala, je nám neznámá, je pravděpodobně iracionální, v každém případě však leží za hranicemi našeho zření hodnot“³. Jde zde o to, že pojem univerzální hodnoty (Hartmann používá termín „jednotná hodnota“) jakožto axiologicky nejvyšší, nejobsáhlejší kritérium je mnohoznačné a může značit i pravý opak – pravda fundamentální, elementární.

Autor se věnuje také ostatním filosofům a jejich vztahu k dobru jako pojmu. Rozsah mé práce mi dovolí pouze malé shrnutí: Hartmann vidí dobro jako opravdu jedinou hlavní mravní kategorii a mělo by tak ve filosofickém pojetí obsahovat celý systém hodnot, nikoli být jeho součástí.

Proč není možné definovat pojem dobra?

Hodnoty nelze definovat přímo, pro každého má hodnotu něco jiného. Nepřímo lze ale dovodit, že když člověk reaguje na podobné podobně, bude s podstatou přijímat hodnotový soud. Ne v případě dobra. Nelze určit, na co by měl člověk reagovat.

Hartmann popírá, že by se dobro mohlo skládat z elementárních hodnotových výroků. Vždy si přináší něco navíc. Ukazuje se, že běžné metody dedukce nepomáhají.

My tedy nevíme, co je dobro. Neví to ani Hartmann a ten se odváží tvrdit, že to neví nikdo a doporučuje hledat cesty, které by vedly k cíli.

¹ Nicolai Hartmann: Ethik, W. de Gruyter Berlin-Leipzig 1935, str. 339-355, překlad Karel Hlavoň, česky nevyšlo

² viz kol. ČSAV: Ilustrovaný encyklopedický slovník, I. díl, Academia Praha 1980, str. 783

³ Nicolai Hartmann: Ethik, W. de Gruyter Berlin-Leipzig 1935, str. 339-355, překlad Karel Hlavoň, česky nevyšlo, kapitola 39 a) odst. 2

Víme již, že neumíme říci, co dobro je. Zkusme sledovat, co vše dobro není.

Dobro není užitečností, není „dobré k něčemu“.

Není ani statkem – ani nejvyšším ani všeobjímajícím, ani prodejným. Pak by se totiž stavělo do role míry ve společnosti a to popírá výše přijatý univerzální přístup.

Není tvořeno stupněm, intenzitou nebo dovršením, nýbrž je samou hodnotovou kvalitou, o jejíž stupeň nebo dovršení jde.

Ale na druhou stranu pravda je i v tom, když tvrdíme, že existuje nejvyšší statek nazvaný mravní dobro.

Axiologická distance dobra a zla vůči podmiňujícím hodnotám aktů

Autor vychází z předpokladu, že mravní hodnoty člověka (a já dodávám západní civilizace) jsou vztaženy ke svobodě. Dobro je ale jinou hodnotou, je „první hodnotou“, je hodnotou postoje a smýšlení. Svoboda ještě předchází mravní úrovni, tvoří společně s dalšími fenomény hodnotový charakter člověka. Teprve až jejich realizace umožňuje lidské bytosti výběr mezi dobrem a zlem.

Osoba sama není ani dobrá ani zlá. A co je to vlastně být zlý? Sama možnost být zlý je dost vysoká hodnota. Hartmann ji pokládá zcela zřejmě na úroveň možnosti vybrat si dobro. Být zlý je také odlišné od hodnot nižších.

Existuje ale také teleologie negativních hodnot? Podívejme se na formování dobra a zla. Některé podněty podmiňují určitou účelnost činnosti. Ta ovšem ještě neobsahuje účel, ke kterému tato činnost směřuje. Účelná činnost není ovlivněna tím, zda je účel hodnotný pozitivně či negativně. Schopnost konat dobro je ekvivalentní schopnosti konat zlo, proto se zvíře nechová zle, jen důsledky jeho činnosti mohou být špatné.

Mohl by člověk chtít negativní hodnoty jen pro ně samé? Hartmann dokládá, že již od dob Sokratových nikdo tento názor nepřijal. Pokud někdo jedná negativně, jedná se o pohled z druhé strany, on sám sleduje svůj prospěch. Jako měřítko mravně dobrého vidí autor axiologickou intenci. Úmysl činit věci hodnotné či nikoli.

Člověk může chtít činit věci negativně chápáné okolím, ale ne pro ně samé, vždy pro svůj prospěch. Dokládá to (Hartmann) na tzv. ideji Satana: „*Satan je idea bytosti, která usiluje o to, co je protihodnotné, pro ně samo. Jeho podstata je axiologicky destruktivní, ničivá. Satan je personifikovaná teleologie zla. A i kdyby – jak neřádka tvrdili duchovní interpreti – byl Satan při tom sám podveden a i kdyby, aniž by chtěl, přece jen způsoboval dobro, pak by to jen dokazovalo jeho bezmocnost nebo větší moc Boha, neznamenaloby to však rozpor v jeho podstatě.*“⁴

Zlem tedy nejsou záporné hodnoty jako takové, ale postoj jaký k nim můžeme zaujmout. Zlo je zapříčiněno mocí, která se ho rozhodne zavádět. Autor se zde vrací na počátek a připomíná, že tato moc je účelnou činností – nezávisle na tom, zda je prováděná nebo jen zamýšlená.

Dobro jako teleologie hodnot

Člověk si nese největší nebezpečí v sobě samém. Je jím možnost rozhodnout se sám mezi dobrem a zlem. Možnost dobra je stejně aktuální jako možnost zla. Morální bytost se má neustále na pozoru. K dobru nás nic nenutí, a přesto ho morální bytost koná.

Hartman to nazývá „putování mezi propastmi hodnot“. Na jedné straně nás ohrožuje (tj. my sami se ohrožujeme) propast zla, zřeknutí se být morální bytostí a straně druhé potřeba chovat se účelně. Je to velmi nebezpečné celoživotní balancování na hraně.

Žádná jiná hodnota není tak silná jako dobro. Od dobra se odvíjí celá škála dalších hodnot – hodnoty mravní. Hartmann pojmenovává dobro jako teleologii hodnot a opravdu v procesu tvoření dobra vidíme účel. Účelná činnost dostává pevný směr a hodnotovou určitost. Nezapomínejme však na to, že dobro nelze definovat (viz výše) a že tato účelná činnost by se neměla stávat samoúčelnou.

Dobro je hodnotou aktů v jiném smyslu než třeba svoboda či účelná činnost. Jedná se vlastně o další atribut určující kvalitu. „Dobro a spolu s ním všechny mravní hodnoty jsou hodnotami

⁴ Nicolai Hartmann: Ethik, W. de Gruyter Berlin-Leipzig 1935, str. 339-355, překlad Karel Hlavoň, česky nevyšlo, kapitola 39 e) odst. 8

intence aktů, nikoli hodnoty aktů jako takových. ...Dobro ... nespočívá v intendovaných hodnotách. Ty jsou a zůstanou hodnotami stavu věcí...“⁵ Neboli „...dobro se nepřenáší z intence na intendované, nýbrž hodnota intendovaného podmiňuje hodnotu intence dobra.“⁶

Autor z toho vyvozuje, že existují dvě okolnosti teleologie hodnot:

Propojení tří tříd hodnot:

intendované hodnoty stavu věcí,

hodnoty intendujících aktů a

kvalitativní hodnota intence (tato třída předpokládá existenci obou ostatních).

Existuje velký rozdíl mezi intendovanou hodnotou a hodnotou intence. Řekneme-li, že někdo činí dobro, můžeme v tom spatřovat,

že způsobuje dobro i

že je v tom konání dobrý.

V našem případě hodnota mravního dobra není hodnotou zamýšleného stavu věcí. Musíme uvažovat mezistupňovou hodnotu vlastního aktu jako takového.

Materiální vztažnost dobra k pořadí hodnot

V této podkapitole se Hartmann pokouší pojmenovat nějakým způsobem dobro. Vychází z výše uvedeného rozboru, že dobro je teleologie hodnoty. Toto pojmenování však nestačí, protože existují hodnoty. Tedy podle autora je i smysl pravdy rozmanitě členěn. Hodnoty mají ve své podstatě obsaženo směřování k dobru i zlu. Výběr je na člověku, který musí vždy vybírat dobro (samoúčelné „satanské“ zlo člověk plodit nedokáže).

I výběr hodnot ovlivňuje vnímání pravdy. Co je pro jednoho cennější, nemusí být cenné pro druhého. Autor uvádí příklady, kdy se dostává do sporu vlastnictví, spravedlnost a další hodnoty.

Dobro tedy závisí na rozličných hodnotách a jejich preferencích. „Hodnoty se diferencují svou všeobecností a ozvláštňením, jednoduchostí a komplexností, velikostí či slabostí své determinující síly, liší se tím, zda nositelem hodnot je individuum či všichni, nemluví o rozdílech v materiální závislosti a fundování. Vůči všem těmto druhům odstupňování je dobro indiferentní. Naproti tomu se podstatně vztahuje k rozdílu ve výši hodnot.“⁷

Člověk je nucen mezi hodnotami vybírat. Hledá a pokud vybírá obecně vyšší hodnotu nezávisle na své stupnici hodnot, pak se chová dobře, tvoří dobro. Dobrý člověk ctí cizí majetek, protože zná hodnotu tohoto statku.

Autor tyto myšlenky generalizuje na celou oblast etiky: stejně jako zde nikdy není pozitivní hodnota proti negativní, vždy stojí pozitivní hodnota proti jiné pozitivní hodnotě. Čím více jiných hodnot se pro mravně vyšší rozhodnutí člověk vzdá, tím více mluvíme o mravním dobru rozhodnutí.

Výběr hodnotově vyššího je druhým principem dobra podle Hartmanna. Spolu s teleologií hodnot tvoří pravdu. Tu Hartmann tady definuje: dobro je teleologie vyšší hodnoty⁸.

Hodnotový cit mravního člověka ovlivňuje jakékoli rozhodnutí – vždy je zvažována výhodnost rozhodnutí i morální faktor.

Zde je při povrchnějším pohledu rozpor, říká Hartmann, s tvrzením, že výše hodnoty intence není závislá na výši intendované hodnoty. Autor argumentuje: „*Mravní hodnota lásky nevzrůstá a neklesá s věcnou hodnotou prokázané služby. Avšak pokud je v dané situaci místo poznané a reálně možné větší služby prokázána věcnou hodnotou služba menší ("lacinější"), pak se ihned hodnota zvrátí v zápornou mravní hodnotu. Takový výběr pak znamená teleologii nižší hodnoty, lhostejno, zda nižší hodnotou je vlastní výhoda, pohodlnost nebo něco jiného. Mravní hodnotu intence neurčuje absolutní výše hodnoty intendovaného, neboť jednající nemůže v dané situaci libovolně sledovat jakékoli hodnoty, nýbrž je v každé chvíli přísně vázán na hodnoty, které v daném*

⁵ Nicolai Hartmann: Ethik, W. de Gruyter Berlin-Leipzig 1935, str. 339-355, překlad Karel Hlavoň, česky nevyšlo, kapitola 39 g) odst. 2

⁶ tamtéž

⁷ Nicolai Hartmann: Ethik, W. de Gruyter Berlin-Leipzig 1935, str. 339-355, překlad Karel Hlavoň, česky nevyšlo, kapitola 39 h) odst. 3

⁸ tamtéž kapitola 39 h) odst. 6

*stavu věci vůbec přicházejí v úvahu.*⁹ Teologie vyšší hodnoty tak není v rozporu s odlišením mravní a zamýšlené hodnoty.

Uvedená definice dobra (teleologie vyšší hodnoty) pořád nezahrnuje materiální hledisko, které bylo vyloučeno již v úvodní části této práce. Vždy a o všem může někdo říci, že to dobrem je nebo není. Obsah je nevyjádřitelný, jen vztah k určitým hodnotám můžeme využít k charakterizování dobra.

Řád srdce

Samozřejmě každý dokáže rozlišit určité absolutní pořadí hodnot (splnění povinnosti před pohodou, mravní hodnoty před materiálními,...). Existují i subjektivní hodnoty, které záleží na interpretaci jednoho každého. Dochází zde konfliktu hodnot.

Vlastní smysl pro hodnoty je však téměř nevyvratitelný. Hartmann připomíná Hemsterhii a jeho řád srdce či logiku srdce Schelera či Pascala. Takovýto řád se nedá ani dokázat ani vyvrátit. Je to smysl pro hodnotu *sui generis*.

Autor se zabývá i možností poškození žebříčku hodnot, kdy jedinec nedokáže absolutní pořadí hodnot akceptovat. Hovoří o hodnotovém citu a jeho případné absenci či zkreslení.

Všeobecný charakter požadavku dobra

Dobro člověk v sobě tvoří, není do něj vloženo. Ale ani zlo samo neexistuje bez lidského přičinění. Mravní dobro se objevuje jako hodnota správného jednání. „Člověk má být dobrý“ je jedním ze základních požadavků lidství.

Všechny mravní hodnoty chápeme jako dobré, ale i něco navíc. Dobro je, jak bylo uvedeno výše, univerzální hodnotou. Ani ne tak do obsahu jako co do požadavku být dobrý. Dochází ke konfliktu individua a všeobecnosti – obojí je vůči dobru v rovnováze.

Pojem dobra je zároveň velmi obsáhlý i přísně individualizovaný. Tato individualizace pochází z vlastních mravních hodnot.

„Dobro je jen minimem určitého hodnotového obsahu, avšak právě proto je maximem pokud jde o rozsah platnosti požadavku „být dobrý“.“¹⁰

Závěr

Hartmann se v tomto díle přiklání k hledání definice dobra na poli etiky a mravních hodnot. Definuje jeho obecnou stránku jako cílené jednání vedoucí k dosažení vyšší hodnoty. Materiální stránku prohlašuje za nedefinovatelnou a vysvětluje vztah zla a dobra jako vlastní vymezení se vůči univerzálním hodnotám. Říká, že člověk sám nikdy netvoří zlo samoučelně, to vzniká je jako vedlejší produkt jeho snahy racionalizovat svůj užitek.

Toto dílo se výrazně nevymyká německé tvorbě 1. poloviny 20. století. Je analytickým krokem spojujícím hlavní oblasti Hartmannova bádání – etiku a axiologii.

⁹ tamtéž kapitola 39 h) odst. 9

¹⁰ Nicolai Hartmann: *Ethik*, W. de Gruyter Berlin-Leipzig 1935, str. 339-355, překlad Karel Hlavoň, česky nevyšlo, kapitola 39 k) odst. 2

Anotační list pro seminární práci

V souhrnu se uvede téma a cíl práce a stručně se charakterizují použité metody a výsledky práce. Prosíme o pečlivé a čitelné vyplnění formuláře.

ESOP — seminární práce

Autor Jméno: E-mail:	Jan GLAS xglaj01@vse.cz
Název	Dobro podle Nicolaie Hartmanna teleologie vyšší hodnoty
Fakulta	Fakulta informatiky a statistiky
Předmět Rok odevzdání práce	FIL103 – Úvod do obecné teorie hodnot (Axiologie) 2003
Vedoucí	doc. Ján Pavlík
	Podpis proděkana pro VaV: (student nevyplňuje)
	Datum předání na sekretariát prorektora pro VaV: (student nevyplňuje)
Souhrn (min. 15 řádků)	Recenze na jednu kapitolu z u nás dosud nevydané knihy N. Hartmanna <i>Etika 2. díl</i>. Jedná se o kapitolu 39. <i>DOBRO</i>. Hartmann v ní popisuje způsoby jak definovat dobro z materiální a univerzální stránky. Po materiální stránce dospívá k závěru, že toto učinit nelze. Univerzálně však definuje dobro jako teleologii vyšší hodnoty. Já jsem se zaměřil na postihnutí obsahu v argumentační a komparativní rovině, kde se Hartmann zaměřuje na obecné zákonitosti etiky a mravních hodnot. Přínosem jistě může přehlednost argumentů, které v té či oné pasáži autor uvádí, či snaha o zjednodušení pojmů a zpřístupnění textu i laické veřejnosti. V úvodu přináším několik faktů o Nicolaii Hartmannovi, potom je rozebírán pojem dobra, nemožnost jeho definice, hodnotová odlišnost dobra a zla od jednání, která je způsobují, rozebírám definici dobra jako teleologie hodnot, žebříček lidských hodnot a jeho zákonitosti (univerzálnost, individualita, poruchy), nakonec je sledován i jiný proud – řád srdce. Ve shrnutí je zdůrazněn všeobecný charakter požadavku dobra a vyjádřena vnitřní snaha člověka dodržovat tyto hodnoty. V úplném závěru shrnuji přínos N. Hartmanna na tomto vědeckém poli.
Klíčová slova	dobro, zlo, axiologie, teleologie hodnot, referát, etika, mravní hodnoty